

ИЗГРАЂЕНОСТ КОНСТИТУТИВНИХ ЕЛЕМЕНАТА НАУКА ОДБРАНЕ

Момчило Сакан*

Независни универзитет Бања Лука

У раду се прво износе ставови појединих методолога о конститутивним елементима науке уопште. Затим је израђена компаративна анализа и оцена степена изграђености основних конститутивних елемената наука одбране: предмета, теорије, језика и методе.

Уочено је да науке одбране имају свој предмет – одбрамбене делатности, а у оквиру њих оружану борбу, операцију, бој, методе науке ... Такође, указано је да су објект и субјект с епистемолошке тачке идентични, да проблеми превазилазе подручје интересовања наука одбране и да нема разлога за замену предмета објектом науке.

У другом делу је извршена комплексна анализа теорије наука одбране. Анализирани су сви елементи структуре научне теорије: предмет, основни појмови, ставови, хипотезе, закони и теореме. Оцењено је да је примењена теорија релативно изграђена, али да се и даље осећа потреба за интензивним трагањем у области одбрамбених делатности и израдом конзистентних и аргументованих теорија, нарочито оних метатеоријског карактера.

У трећем делу дата је комплексна оцена језика наука одбране. Указано је на његове елементе, структуру и нарочито на недовољну дескриптивност и експликативност. Доказано је, међутим, да тај језик наука одбране постоји, да се заснива на основама нашег књижевног језика, али и да има специфичне симболе, изразе и исказе и да је стил претежно доктринарни – без ваљане експликације и аргументације.

На крају је дат приказ методе науке с тежиштем на компаративној анализи у односу на друге методе, дефинисању, тумачењу различитих ставова методолога о њеној структури и методолошким прилазима. Доказано је да науке одбране имају своју методу и комплекс спецификованих научних метода које се користе у истраживачком поступку.

Кључне речи: науке одбране, конститутивни елементи, објект, предмет, проблеми, теорија, научна теорија, појмови, ставови, хипотезе, закони, теореме, језик метода, научна изграђеност.

* Проф. др Момчило Сакан је ректор Независног универзитета Бања Лука.

О конститутивним елементима науке уопште и степену изграђености наука одбране, посебно последњих неколико година, водиле су се жучне расправе на научним скуповима и у војним и другим часописима. Основне области спорења везане су за број, поимање и степен изграђености конститутивних елемената и науке одбране у целини.

У методолошкој и филозофској литератури најчешће се наводе четири основна конститутивна елемента, а то су: предмет, теорија, језик и метода.¹ Међутим, постоје и други ставови, који се последње време различито тумаче и интерпретирају. Појављује се и изванредан број војних теоретичара који се у аргументацији најчешће користе ауторитетима у области методологије и филозофије. Најчешће се цитирају ставови академика Михаила Марковића, али понекад веома површно и фрагментарно. Неспорна чињеница је да се он залагао за осам конститутивних елемената науке, али се они односе на потпуно развијене науке. За мање развијене науке тај број конститутивних елемената може да буде и знатно мањи; и он се, као и други теоретичари методологије, залагао за најмање четири. Кад су у питању развијене науке, он се залагао за осам, али није инсистирао да свака наука мора да садржи свих осам, него бар неке од њих.

У вези с тим, академик Михаило Марковић наводи да све „... оно што претендује да буде наука, мора да садржи бар неке од следећих елемената: (а) језик, тј. систем симбола којим се једна наука служи...; (б) искуствене чињенице...; (в) ставове којима се утврђују извесне опште структуре и релације (ту спадају и научни закони, формуле, идеалне схеме и типови); (г) методолошка правила...; (д) искази који формулишу норме практичне делатности на једном одређеном подручју...; (ђ) филозофске претпоставке једне одређене концепције науке...; (е) одређен начин организације чињеница, хипотеза, закона, норми...; (ж) најзад, свака наука носи у себи и своју сопствену историју...“²

Пажљивом анализом цитираног текста може се закључити да се, у ствари, тих осам конститутивних елемената (ако се искључе филозофске претпоставке) може редуковати на наведена четири. Практично, само је теорија, у ширем смислу, подељена на неколико конститутивних елемената.³ Дакле, свака наука на основном, најнижем степену развоја (ако се изузму филозофске претпоставке које се подразумевају) мора да има четири основна конститутивна елемента, односно да испуњава четири основна (иако не и једина) услова. Први услов је да је познато подручје стварности на које се односе искази те науке (предмет науке). Други услов је изграђена теорија са свим елементима структуре. Трећи услов је изграђен језик, приступачан за све оне који се баве истраживањем у тој области. Четврти услов је да по-

¹ Сакан, М., *Војне науке*, Војна академија, Београд, 2003, стр. 63–131; Сакан, М., *Методологија војних наука*, ВИЗ, Београд, 2006, стр. 25–54;

² Марковић М., *Филозофски основи науке*, БИГЗ, ГЕНЕС-С штампа, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1994, стр. 16–17.

³ Под теоријом у ширем смислу могла би се подразумевати и историја науке и искази који формулишу норме практичне делатности на једном одређеном подручју, односно доктрина науке.

стоји изграђена метода науке са својим основним елементима. Те услове треба да испуњавају све науке, укључујући и науке одбране, и на основу тога се одређује степен њихове изграђености. Потребно је, дакле, извршити анализу степена изграђености конститутивних елемената наука одбране и видети да ли оне, на основу тога, испуњавају услове научности и сврставања у ред познатих и признатих наука.

Предмет наука одбране

О схватању предмета науке уопште и наука одбране посебно постоје битне разлике између ставова војних теоретичара. Разлике у схватању тог конститутивног елемента су очигледне, а основне се односе на схватање појма предмета и његове везе с објектом науке и избором термина и синтагми за одређивање значења предмета наука одбране. У вези са дефинисањем објекта и предмета науке искристалисала су се и два различита схватања научника: (1) да се објект и предмет науке битно разликују и (2) да су објект и предмет науке, у суштини, идентични. Комплексније анализе, међутим, указују да између објекта и субјекта, у епистемолошком смислу, не постоје битне разлике. Слично томе, и предмет науке може се поистоветити с одређеном области друштвене делатности од интересовања те науке, без обзира на то што се често поистовећује са проблемима у тој области. Проблеми су шири појам и обично захватају и подручја других наука, а да би се они могли уочити потребно је познавање целог подручја интересовања науке.⁴ Према томе, подручје науке може се разумети као предмет науке и нема потребе за претераном прецизношћу и стварањем збрке у досадашњем његовом тумачењу.

О избору синтагми за одређење значења предмета наука одбране такође су постојала различита схватања војних теоретичара. Једни су сматрали да је то рат, други – проблеми у подручју војне делатности, трећи – оружана борба, четврти – оружани сукоб, а пети – одбрамбена делатност. Од наведених исказа у последње време су се задржала само два: оружани сукоби и одбрамбена делатност. Оружани сукоб је примеренији и за војне науке.⁵ Он може бити предмет и наука одбране, али је примереније да то буде одбрана зато што је то подручје интересовања тих наука. Уобичајена је пракса, међутим, да се под предметом наука одбране подразумева одбрамбена делатност и тај израз је конвенционално и доктринарно усвојен.

Дакле, под предметом наука одбране, у овом реферату, подразумевају се одбрамбене делатности са тежиштем на припреми и вођењу оружане борбе на стратегијском, битке или операције – на оперативном и боја – на тактичком нивоу. При томе се не мисли само на непосредно учешће у њиховој припреми и вођењу. Под одбрамбеним делатностима се подразумевају и све активности војске у миру (укључујући и истраживање, стварање најпогоднијих организационих облика, увежбавање јединица, едукацију старешина и слично) које су усмерене на оптимално

⁴ Детаљније анализе објекта, субјекта и предмета науке могу се видети у: Сакан, М., *Војне науке*, Војна академија, Београд, 2003, стр. 66–78.

⁵ О оружаним сукобима може се детаљније видети у: Сакан, М., *Војне науке*, Војна академија, Београд, 2003, стр. 72–78.

учешће у припреми и вођењу борбених дејстава у виртуелним или стварним оружанним сукобима. Под предметом наука одбране првенствено се подразумевају проблеми учешћа у области одбрамбених делатности, али и сви други проблеми, укључујући и оне језичког и методолошког карактера, који се односе на те делатности. Одбрамбене делатности су, дакле, шири појам од оружане борбе (шема 1). Оружана борба се, углавном, састоји од операција (битака) и бојева, одбрамбене делатности обухватају и све оне активности које су усмерене на припрему за одбрану земље, односно на вођење тих операција (битака) и бојева.

Из тога даље следи да је синтагма наука одбране заједнички назив за војну стратегију, оперативку, тактику, методологију наука одбране, логистику и менаџмент у одбрани. Предмет стратегије је оружана борба, оперативке – операција (битка) и тактике – бој логистике – делатности обезбеђења борбених дејстава, а методологије – метода наука одбране уопште и сваке науке у систему наука одбране посебно.

Теорија наука одбране

Теорија наука одбране има богату историју, али се није развијала као јединствена теорија, нити постоје јасне разлике између те јединствене теорије и теорије наука одбране (стратегије, оперативке, тактике, менаџмента одбране, логистике и методологије наука одбране) појединачно. Зависно од историјског периода, ставова аутора, контекста и конкретне области на коју се односи, та теорија се понекад односила на рат, понекад на оружану борбу, понекад на стратегију или тактику, понекад и на ратну вештину, а понекад на теорију оружаних сукоба. Дакле, теорија наука одбране постоји, али не у „чистом“ облику.

Један од првих војних теоретичара који је указивао на значај теорије наука у војсци био је Сун Цу. Он је пре 2.500 година написао: „Да би се успешно ратовало, требало је располагати доследном теоријом стратегије и тактике и практичном доктрином за обављање послова обавештајне службе, планирања, заповедања“ и обављати „оперативне и административне послове“.⁶ Од тада до данас та теорија је стално развијана и усавршавана. Данас, заиста, постоји импозантан број писаних материјала о рату, оружаном борби, операцији, боју, борбеним дејствима и другим појавама, предметима и процесима који се односе на ту научну област, али ти материјали, због разумљивих разлога, нису у потпуности били систематизовани према наведеној класификацији наука одбране.

Аналогно теорији уопште, и теорија наука одбране би се могла дефинисати у ширем (општем) и ужем (научном) смислу.⁷

Под теоријом наука одбране уопште може се подразумевати све оно што је о одбрамбеним делатностима сазнато мисаоно-сазнајном делатношћу људи и записано, или на неки други начин исказано и забележено и служи као ослонац за унапређење праксе учешћа у припреми и вођењу борбених дејстава. То су потпуна и непотпуна, научна и ненаучна, истинита и неистинита, доказана и недоказана и друга знања о

⁶ Сун Цу., *Умијеће ратовања*, Глобус, Загреб, 1982, стр. 57.

⁷ Детаљније о теорији науке уопште може се видети у: Сакан, М., *Војне науке*, Војна академија, Београд, 2003, стр. 78–101.

одбрамбеним делатностима која су заснована на предметном, мисаоном, садржајном и логичком промишљању. Та теорија не испуњава све логичко-методолошке захтеве о сазнању и истраживању, нити је научно заснована, али се у оквиру ње налазе и научне теорије (или елементи њихове структуре). Она садржи све врсте знања о одбрамбеним делатностима (одбрани): митска, идеолошка, здраворазумска, искуствена, али и научна знања до којих се дошло применом научних метода у процесу истраживања. Теорија наука одбране уопште ослања се, углавном, на чулно сазнање, али садржи и оне теорије (или елементе њихове структуре) које су научно фундиране. Теорија наука одбране уопште, обично, није систематизирана и методична, али садржи и одређене елементе који то јесу. Теорија уопште је, обично, привременог карактера и односи се на конкретне предмете и услове.

Теоријом наука одбране уопште баве се сви субјекти у области одбрамбених делатности; и стручњаци и научници. Стручњаци, на основу основних теоријских поставки и конкретних информација у тој теорији, приступају практичном решавању проблема. Резултате до којих дођу у том процесу сазнања (практичне делатности) они систематизују и, у виду препорука, враћају у теорију наука одбране уопште. Та знања су, обично, заснована на искуству и важе за конкретне случајеве, без јасне поруке, довољне систематичности, аргументације, емпиријске подлоге и информативне вредности. Међутим, она се успешно могу користити као основа за комплексније сагледавање проблема и њихово даље истраживање. Научници ту теорију критички проучавају, уочавају недостатке и проблеме и предузимају мере за њихово комплексно истраживање и решавање. Дакле, теорија наука одбране уопште, научним радницима служи као инспирација и основа за даља истраживања и изградњу научне теорије (теорије у ужем смислу).

Под теоријом наука одбране у ужем смислу подразумева се само она врста теорије која има објективан, научни карактер (научна теорија), односно која објашњава појаве, предмете и процесе у области одбрамбених делатности и, као таква, омогућава дубљи захват ка њиховом сазнавању. Она је саставни део теорије наука одбране уопште и садржи све оне елементе структуре који су научно доказани и верификовани кроз поступак научног истраживања. Научна теорија наука одбране је средство којим се, на основу проверених научних принципа, закона или хипотеза, описују и објашњавају појаве и процеси, реални или замишљени предмети у области одбрамбених делатности. Она настаје као исходиште сложене мисаоне и практичне делатности људи и има двоструку улогу; представља процес сазнавања и истовремено резултат тог процеса. Она, такође, може егзистирати у два облика, као теорија о наукама одбране (метатеорија) и као конкретна (примењена) научна теорија. Она је систематичнија, универзалнија и трајнија од теорије наука одбране уопште. Вишеструко је повезана с праксом одбрамбених делатности и садржи дубља научна сазнања. Она је и комплекснија зато што има изграђене све елементе структуре.

Научна теорија наука одбране, као и научна теорија уопште, има своју структуру, коју чине: (1) предмет, (2) основни појмови (речник), (3) основни ставови, односно принципи и постулати, (5) хипотезе, (4) научни закони и (6) теореме.

Предмет научне теорије наука одбране су одбрамбене делатности, као појаве и процеси којима се науке одбране баве у теоријском смислу. Конкретније речено, предмети теорије наука одбране су: оружана борба, операције (битке), бојеви, обезбеђење, организационе активности и мерода.

Појмови, као логичка представа предмета у основи су дефинисани. Као такви, они омогућавају успешну комуникацију, прецизније одређивање смисла научне теорије, проверу теоријских поставки и заснивање чвршће основе изградње теоријског система наука одбране. Међутим, постоји велики број појмова који нису прецизно, исцрпно и јасно дефинисани према правилима методе дефинисања. Велики број појмова је конвенционално одређен, без логичке и методолошке основе, што представља објективну сметњу за нормалну комуникацију у наукама одбране.

Ставови, као везе међу појмовима које имају смисла, такође су препознатљиви у довољној мери. Они су најчешће формулишу у виду аксиома, постулата и принципа.⁸

Аксиом је очигледна истина коју није потребно доказивати. Захваљујући томе, развијена је аксиоматска метода, као једна од основних научних метода, нарочито у природним наукама. Њена суштина састоји се у томе да се из аксиома, као полазног става, дедукују посебни, а преко њих појединачни ставови. Она се користи и у наукама одбране, али није толико поуздана зато што је веома тешко наћи ваљане аксиоме, као полазне премисе у процесу дедуковања. Због тога се у наукама одбране, уместо аксиоматске методе, све више користи хипотетичко-дедуктивна метода.⁹

Термин постулат је латинског порекла (постулатум) и означава: „Став који се не доказује, а који, уколико је прихваћен, омогућује објашњавање основних појмова и доказивање ставова изведених помоћу тих основних појмова“.¹⁰ Постулат је, дакле, сличан аксиому, али је мање очит од њега.

Термин принцип је латинског порекла (принципиум) и означава: (1) „почетак, порекло, почело, извор, праизвор; начело, основ, праоснов, основни узрок, прабиће, творац, зачетник; основна твар, пратвар, праматерија; темељ, подлога, основно правило, основни појам, основно учење, основна мисао неке науке; начело, нарочито начело по коме се живи и ради; ... извор сазнања, оно што лежи у основама ствари (принцип бића), или оно на шта се сазнавање нужно ослања (принцип сазнања), или начело по коме се ради ...“¹¹ (2) „... основни став, полазна мисао какве науке, руководећа идеја, начело“.¹² ... Принципи у наукама одбране су дефинисани и у најстаријим теоријама, али нису експлицитно везани за теорију наука већ се односе на ратну вештину, употребу војске у рату, рат, оружану борбу, стратегију и слично. Тако је, на пример, чувени кинески војсковођа и војни теоретичар Сун Цу дефинисао пет принципа ратне вештине. То су: (1) морални закон, (2) небо, (3) земља, (4) заповедник и (5) метод и дисциплина.¹³ После њега Римљани су дефинисали тридесет начела којих су се придржавали при ангажовању војске у рату. Принципи у теорији наука одбране, данас, веома су добро изграђени. У свим теоријама наука одбране и у свим армијама света постоје дефинисани принципи, али се по броју, садржају и начину формулисања делимично разликују. Тако

⁸ Детаљније о томе може се видети у: Липтаи, С., *Теоријска изграђеност тактике*, магистарски рад, ЦВШ ВЈ, Београд, 1996, стр. 148.

⁹ Детаљније о хипотетичко-дедуктивној методи може се видети у: Радосављевић, И., *Хипотетичко-дедуктивна метода*, Дечје новине, Горњи Милановац, 1996.

¹⁰ *Мала енциклопедија*, Општа енциклопедија, том 3, треће издање, Просвета, Београд, 1986, стр. 59.

¹¹ Вујаклија М., *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1972, стр. 769.

¹² *Речник српскохрватског књижевног језика*, том. 5, Матица српска, Нови Сад, 1973, стр. 84.

¹³ Сун Цу., *Вештина ратовања*, у: *Расправе о ратној вештини*, Београд, 1991, стр. 17.

је, на пример, у теорији ратне вештине Немачке и Сједињених Америчких Држава дефинисано и објашњено по девет принципа; Велике Британије и Кине – по десет; Швајцарске – седам; Француске – три; Шпаније – осам; Италије – шест, итд.¹⁴ У теорији наших наука одбране, зависно од историјског периода и конкретних услова, постоје подаци о различитом броју принципа. Истраживачки тим из Института ратне вештине предложио је 10 принципа: (1) циљ, (2) јединство командовања, (3) иницијативу, (4) концентрацију напора, (5) концентрацију снага (6) изненађење, (7) безбедност, (8) морал, (9) информисаност и (10) припрему.¹⁵

Из наведених дефиниција се види да веће разлике између наведених појмова аксиом, постулат и принцип не постоје. Постоје микроразлике које се често и не уочавају, па је прихватљиво и њихово синонимно значење. Основна микроразлика између наведених појмова јесте да аксиоми имају највиши степен читости. Они су најактуелнији у природним наукама, где се максимално користе као полазне премисе у примени аксиоматске методе. Постулати су мање чити од аксиома и имају прикривеније садржаје. Они би, заједно с принципима, могли да послуже као основа за примену хипотетичко-дедуктивне методе у друштвеним наукама уопште и наукама одбране посебно. Принципи се разликују од аксиома и постулата по израженијој историчности и развојности. Зависно од критеријума, принципи могу бити: реални и идеални, теоријски и практични, формални и материјални и слично. У наукама одбране, дакле, постоје бројни ставови, а један део њих је дефинисан у виду принципа и начела, ређе аксиома и постулата.

Хипотезе, као искази који указују на потенцијална решења проблема која тек треба проверити, присутне су у теорији наука одбране. Нарочито су присутне у истраживачким пројектима где, у основи, обезбеђују основне функције и усмеравају истраживање у целини. Међутим, због сложености и недовољне прецизности исказивања проблема истраживања у наукама одбране, појављују се и озбиљне потешкоће у извођењу и верификацији хипотеза. Највећи број хипотеза у наукама одбране обухвата веома широке садржаје са недовољно дефинисаним везама и односима између варијабли. То, даље, ствара проблеме око идентификације индикатора помоћу којих би се могли „покрити“ ти садржаји и дефинисати методе које би обезбедиле сигурно истраживање и верификацију хипотеза. Највећи број проблема у наукама одбране није могуће квантификовати и исказати у квантитативном облику, што проблематизује сигурну верификацију хипотеза. Отуда и појава великог броја различитих ставова научних радника у вези са дефинисањем појмова, израдом других елемената структуре и изградње теорије наука одбране у целини. Због тога су и теорије наука одбране, углавном, хипотетичне; између њих и хипотеза не постоји јасно дефинисана граница.

Научни закони у наукама одбране постоје, али нису експлиците формулисани. Формулисане су одређене правилности у виду законитости, али је то недовољно за комплексно разумевање настанка, развоја, начина актуелног испољавања и прогнозирања у будућем времену.¹⁶

¹⁴ Детаљније о томе може се видети у: Ковач, М. и Форца, Б., *Историја ратне вештине*, Период 1920–2000, ВИЗ, Београд, 2000, стр. 421–428.

¹⁵ Исто, стр. 423.

¹⁶ Детаљније о законима и законитостима може се видети у: Микић, Б. С., *Научне законитости оружане борбе*, докторске дисертација, Војна академија, Београд, 2000.

Теореме, као проверене научне хипотезе изведене комбинацијом осталих елемената научне теорије и елемената језика науке, изведене су из претходно доказаних теорема и дедуковане из теорема вишег нивоа општости и теорија у целини. Оне су веома значајан елемент структуре на основу којег се гради теорија наука одбране у целини.

Језик наука одбране

Под језиком наука одбране подразумева се специфичан систем конвенцијом усвојених знакова који имају утврђено значење и који се користе као средство за споразумевање у области стратегије, оператике, тактике, менаџмента, методологије наука одбране и логистике. Његово основно извориште, као и код свих других наука, јесте књижевни језик са специфичностима израза и исказа који се користе у наведеним наукама.

Основне специфичности језика наука одбране односе се на специфичности израза и исказа и специфичности стила. Изрази и искази су, углавном, примерени предмету наука одбране (стратегии, операцији и тактици, менаџменту, методологији наука одбране и логистици). Стил је веома комплексан због разноврсности предмета на које се саопштења односе и због великог броја аутора стручних и научних радова. Најчешће се користи доктринарни, наредбодавни стил, без довољно аргументације и експликације.

Језик наука одбране посебно карактерише велики број специјалних графичких симбола и знакова који се користе у изради радних карти, затим за преношење порука (нарочито сигнала) и за шифровање одлука, наређења и других борбених докумената. Ти симболи су бројни. Тако, на пример, уцртан круг на скици представља војника, заставица одређеног лика – командно место јединице, подигнут црвени барјачић или црвено светло на батеријској лампи – знак опасности и слично.¹⁷

Језик наука одбране има веома дугу традицију. Он се најпре развијао у пракси оружаних сукоба (оружаној борби и борбеним дејствима), а касније се конституисао и развијао заједно са другим конститутивним елементима наука одбране. Он, дакле, има веома дугу традицију, али не под насловљеним називом. Развијао се као језик вештине ратовања, ратне вештине, стратегије, тактике и сл., зависно од начина поимања и класификације наука одбране. Војничка традиција има дубоке корене и у свести и култури нашег народа. То се нарочито може видети у делима наших књижевника (на пример, Војислава Илића, Стевана Јаковљевића и других), а и многа наша презимена су војничког порекла (на пример, Војниковић, Поручниковић, Капетановић и сл.).

Без обзира на основне карактеристике, језик наука одбране није изграђен у довољној мери. Основни узрок таквог стања није у недовољном броју научних и стручних радова. Таквих радова, историјски посматрано, има веома много (више него у многим другим наукама и научним дисциплинама). Основни узрок вероватно произилази из чињеница да су науке одбране вековима третиране као вештине војсковођа и команданата; да се проблемима изграђености њихових конститутивних елемената научници, углавном, нису ни бавили и да су војни теоретичари, као недовољни поштоваоци научног језика, сами допринели његовој нејасноћи.

¹⁷ О језику наука одбране (ратне вештине) може се видети у: Животић, Р, Јововић, Б., *Језик и стил ратне вештине*, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 1990.

Основне слабости језика наука одбране данас односе се на: недовољну развијеност метајезика, велики број термина који немају логичан ослонац у нашем књижевном језику (преузети су из туђих наука одбране или су настали конвенцијом у пракси), релативну затвореност према језицима других наука, тежњу ка формализацији, велики број синтагми које су противне природи и духу нашег књижевног језика, неправилну конструкцију реченица и велики број скраћеница.

Недовољна развијеност метајезика последица је недостатка научног кадра и његовог недовољног ангажовања на изградњи тог конститутивног елемента наука одбране. Кадрови у војсци се претежно баве струком, односно примењеном теоријом и применом доктрине и нормативних докумената (правила и прописа). Метајезик је истраживан само фрагментарно и уопштено, као метајезик науке уопште.

Термини који немају ослонац у нашем језику преузети су из других наука или су конвенцијом усвојени у нашој пракси. Тако, на пример, термини: видови, облици, садржаји борбених дејстава – нису језички адекватни појмовима на које се односе. Честа је и употреба речи са непрецизним и неодређеним значењем, као што су: има, постоји, сматрам, неко, мислим, много, често, ретко, јако, слабо и друге, које уносе конфузију и збуњују слушаоце и читаоце. Слична је ситуација и са глаголом вршити, који се често употребљава и злоупотребљава. Наиме, скоро све активности се врше: врши се снабдевање, врши се путовање, врши се одмарање, врши се запречавање, врши се зарушавање, врши се уређење, врши се убацивање, врши се уклињавање, врши се уништавање, врши се пљачка, врши се вешање (грађана), врши се деловање и слично. Уместо свих тих вршења прикладније је рећи: снабдевају, путују, одмарају, запречавају, зарушавају, уређују, убацију, уклињавају, уништавају, пљачкају, вешају, делују и слично. Уместо вршити снабдевање, на пример, треба употребити одговарајући глагол – снабдевати. Уместо, на пример, реченице: „Непријатељ врши злостављање наших најдражих и најмилијих“, прикладнија је реченица: „Непријатељ злоставља наше најдраже и најмилије“. Такође, постоји и велики број термина који се користе за одређивање значења истих појмова у наукама одбране код нас и у свету. То ствара потешкоће приликом превођења теоријских радова, јер се губи веза између конвенционалног и књижевног значења термина.

Релативна затвореност према језицима других наука последица је затворености наука одбране према другима наукама у друштву и у свету. Науке одбране су, по природи предмета, затворене науке и, као такве, немају чврсту комуникацију са другим наукама. То се нарочито односи на комуникацију са наукама одбране у другим земљама.

Тежња ка формализацији је последица утицаја прописа, правила и односа субординације. У језику наука одбране, нарочито у области непосредног наређивања, постоји велики број формализованих и шаблонизованих докумената. Та претерана формализованост, шкртост у речима и тежња ка прецизности знатно утичу на недовољну експликативност и аргументованост језика.

Велики број синтагми које су противне природи и духу нашег књижевног језика веома неповољно утиче на јасноћу језика и стила. Типични примери логички и језички неуређених синтагми су: стратегијски глобализам (треба се одредити или за стратегијски или за глобализам), негативне слабости (треба само: слабости; не-

ма позитивних слабости), недемократско кршење прописа (треба само: кршење прописа; нема демократског кршења прописа), нападне снаге (треба: снаге у нападу или снаге које нападају), јединствена целина (треба само: целина, нема нејединствене целине), вршити преузимање (треба: преузимати), концепцијска мисао (треба: концепција или замисао), издужени продори (треба: продори или продори у већу или мању дубину борбеног распореда противничких јединица), испољити притисак (треба: притиснути или притискати) и друге.

Најчешћи недостаци у конструкцији реченице односе се на претерану опширност, логичку неуређеност и недовољну кохерентност.

Опширне реченице, пренатрпане појмовима, радњама, дигресијама, бесконачним набрајањем и плеоназмима, непосредно умањују вредност језика и стила. У „мамутским реченицама“ мисао се не покреће, већ тапка у месту или се губи. Губи се и контрола над оним што се жели исказати. Опширне реченице су последица честог коришћења ширих синтагми („сви могући облици борбе и отпора“), плеоназама („чак шта више мислим ...“), индиректног прилаза („полазећи од постојеће организацијско-формацијске структуре јединица“), жеље да се израз појача везником „и“ („Уз вечиту и ефикасну одбрану...“), непотребног понављања („Оклопне јединице, било да се ради о тенковима или оклопним транспортерима“) и слично.

Слично је стање и са *нејасним и логички неуређеним реченицама*. Оне су типичан пример недовољног размишљања приликом њихове формулације. Такве су, на пример, следеће реченице: (1) „Одељење води борбу нападом, одбраном, препадом, заседом и окружењем“. (2) „Састав тла, за време кише, прави блато“. (3) „Савремена борбена средства, а пре свега авијација...“ (4) „Ове чињенице имају знатан утицај на припрему и вођење дејстава...“ У првој реченици је направљена логичка грешка. Ако се посматра као једнострана појава, борба се води оружјем, а не нападом, препадом и слично. Слична је ситуација и са другом реченицом, јер састав тла не прави блато. Састав тла може само да погодује појави блата за време кише. Авијација, у трећој реченици, није борбено средство. Чињенице, у четвртој реченици, не утичу на припрему и вођење борбених дејстава. На основу чињеница се исказују ставови, судови и закључци, односно аргументује се теорија.

Недовољна *кохерентност* реченице последица је: двосмислености; неправилног изражавања паралелних идеја паралелним граматичким конструкцијама; недовршености реченице; незадржавања истог субјекта, глаголског облика, лица и броја; мешања различитих конструкција; погрешног редоследа речи у реченици; погрешног места знака интерпункције и слично.

Велики број скраћеница у језику, нарочито у писаним делима, представља посебан проблем, јер се у њиховом коришћењу, обично, губи осећање за укус и меру. Није реч само о масовности употребе скраћеница, него и о начину њиховог писања и произвољности у погледу садржаја, лика и графике. Претерана употреба скраћеница, које језик науке приближавају шифрованом, тајном и готово неразумљивом за обичне читаоце, изразито је негативно својство. Скраћенице истог лика (идентичне) са три, четири и више значења представљају додатну сметњу разумљивости текста. Кад се свему томе дода и чињеница да поједине скраћенице измишљају и користе сами аутори, онда није тешко закључити колико све то доприноси двосмислености или вишесмислености исказа.

Метода наука одбране

Многи методолози тврде да је методологија јединствена за све науке, а неки иду чак и даље од тога, сматрајући да нема потребе за посебним и појединачним методологијама. Тачно је, међутим, да методологија науке уопште садржи општу теорију о методи науке, о научним методама, о пројектовању и реализовању истраживања и о изради научних саопштења (завршних радова). Међутим, то не значи да је та методологија, без посебних спецификација, примењива на све науке. Методологија јесте јединствена, али се предмети наука битно разликују и од њих зависи специфичност методологије сваке науке. Сходно томе, и методологија наука одбране, као и све методологије посебних и појединачних наука, има општа обележја методологије уопште, али и битне специфичности које непосредно произилазе из предмета истраживања. Предмети наука одбране битно се разликују и то је основни разлог због којег се методологија наука одбране не може поистоветити с методологијама других наука.

Методологија науке, дакле, јесте јединствена, али су предмети истраживања различити и од њих непосредно зависе специфичности методологија посебних и појединачних наука. Методологија наука одбране користи све методе које се користе и у другим наукама, али су те методе прилагођене (спецификоване) потребама одбрамбених делатности. Тако се, на пример, у свим наукама користи метода деловања, коју је преузела и методологија наука одбране. Али, науке одбране и њихову методологију не интересују било који модели (на пример, рендгенски снимак плућа или модел за производњу ципела), него само они који се могу користити за истраживање проблема у оружаним сукобима. У том смеру начињени су и практични помаци. Данас се у наукама одбране, поред апстрактно-логичких, користи и велики број математичких, текстуалних, табеларних, графичких, симулационих и других модела, који су специфични и имају примену само у тим наукама. Поред тога, важно је истаћи да су неке научне методе откривене у области војне делатности. То су, на пример, методе операционих истраживања, које се данас успешно користе и у другим наукама и научним дисциплинама.

Науке одбране, без сумње, имају своју методу, али је питање о изграђености те методе, као и код других наука, веома дискутабилно. И, на крају, потребно је још једном истаћи да се метода науке не може поистоветити са научном методом. Ниједна научна метода, појединачно посматрано, није довољна за истраживање сложених проблема у наукама одбране. Зато се препоручује комплекс метода. Што је већи број метода и већи број прикупљених података, већа је и вероватноћа да ће се доћи до поузданијих сазнања у свакој науци, а нарочито у наукама одбране, где су проблеми веома сложени и тешко сазнатљиви.

Дакле, суштинска разлика између структуре методе наука одбране и наука уопште не постоји. У свим наукама се користи велики број истих термина као што су, на пример: узрок, последица, закон, теорија, објашњење, предвиђање, метода, структура, функција, процес, развој и слично. У свим наукама се, такође, користе јединствена логичка правила о поимању, суђењу и закључивању. Све науке имају своју методу са истоветним елементима структуре. Ти елементи су идентични и за природне, и за друштвене, и друге науке, али је предмет науке тај конститутивни елемент коме се та

структура и истраживачки поступак у целини прилагођавају. У свим наукама се указује на проблеме, дефинишу предмети истраживања, постављају системи хипотеза, разрађују начини истраживања (симетрично хипотезама и индикаторима), конкретизују планови реализације истраживања у односу на урађене истраживачке пројекте и пишу научна саопштења, аргументовано, на основу научних чињеница.

У свим наукама методологија науке указује не само на то како научници стварно раде, него и како треба да раде да би решили одговарајући проблем и дошли до нових научних сазнања. Међутим, да би методолог могао да каже како треба радити у одређеној научној области, он мора добро да познаје ту област и да у њој буде експерт. Методолог који не познаје предмет науке може добро да помогне у тумачењу теорије методе и да укаже на њене карактеристике и разлике у односу на научне методе које се користе у истраживању, али не може довољно да помогне у решавању конкретних проблема у одређеној научној области.

Метода је одувек била најдискутабилнији конституенс сваке науке.¹⁸ Она је дискутабилна и данас зато што научници нису успели да потпуно усагласе ставове о њеном појмовном одређењу, структури и схватању методе уопште.

Сам термин метода (метод) потиче од речи грчког порекла **метходос** и има више значења. Здраворазумско значење је да се под тим термином подразумева сваки одабрани поступак решавања неког проблема, односно начин на који се дугорочно обавља неки посао. То здраворазумско тумачење је значајно у обичном животу, али није интересантно за ово разматрање. У овом делу се не разматра било која метода него метода као конституенс науке, односно као комплекс међусобно повезаних, кохерентних, систематизованих поступака који заједно чине приступ предмету науке и доказивању научне истине. Дакле, она је предмет анализе, па је зато битно да се види шта се под тим термином подразумева или бар шта би се под њим могло подразумевати.

У методолошкој литератури се, такође, сусреће велики број дефиниција методе науке, које се битно разликују. Није реч само о неслагању аутора (мада има и тога) око главних садржаја тог појма и улоге методе у истраживачком поступку. Реч је, пре свега, о томе да у појединим радовима, зависно од контекста и намене, аутори не сагледавају методу у тоталитету већ наглашавају само један или више аспеката или елемената, а друге занемарују или их недовољно истичу. Други проблем је у томе што изванредан број аутора при дефинисању појма испусти из вида вишеслојност, вишезначност и комплексност и на тај начин редуцира методу науке и своди је на ниво научне методе која се користи у истраживању, што није научно прихватљиво.

Из претходне анализе може се закључити да синтагма метода науке има два значења – уже и шире. Метода науке у ужем значењу редукује се на сасвим одређени теоријски или емпиријски поступак, на пример, анализу, синтезу, посматрање и слич-

¹⁸ Детаљније о методи науке може се видети у: Сакан, М., *Методологија војних наука*, ВИЗ, Београд, 2006, стр. 50–54 и 83–90; Мићуновић, Љ., *Савремени лексикон страних речи*, КЗНС, Универзитетска реч, Нови Сад, 1988, стр. 347; Шешиф, Б., *Основи методологије друштвених наука*, Научна књига, Београд, 1978, стр. 1; Печулић М., *Методологија друштвених наука*, треће издање, Савремена администрација, Београд, 1989, стр. 137. и 159–160; Лукић, Р., *Методологија права*, Научна књига, Београд 1983, стр. 9–15; Милосављевић, С., *Истраживање политичких појава*, Институт за политичке студије, Београд, 1980, стр 158; Радиновић, Р., *Метода ратне вештине*, ВИЗ, Београд, 1983, стр. 29–35; и Милошевић, Н., *Метод и методологија ратне вештине*, Секција за штампање и умножавање ОС „Маршал Тито“ Београд, 1990, стр. 28–32.

но. У ширем значењу, под појмом метода науке подразумева се целовит приступ истраживању или, поједностављено, то је начин стицања научног сазнања. Уже схватање методе није прихватљиво зато што методу науке своди на теоријски или емпиријски поступак и приближава је научној методи. Шире схватање је прихватљивије зато што у потпуности одражава појам. Метода науке није емпиријски или теоријски поступак него комплекс и једних и других и још шире од тога. То је *скуп научно верификованих сазнања, научно-теоријски и практично проверених правила и норми, мисаоних и практичних делатности, инструмената и поступака који омогућавају приступ предмету науке, указују на пут његовог истраживања са различитих аспеката и упућују на начин стицања нових научних сазнања и њихово интегрисање у јединствену теорију науке*. Или, како то Богдан Шешиф каже: „метода је укупност планских поступака који чине пут, начин истраживања, проверавања и доказивања научне истине“.¹⁹ Метода науке има своју структуру или садржај и функције.

а) Структуру методе чине три дела. Њихова термилошка одређеност у методолошкој литератури се различито тумачи, али суштинских разлика скоро и да нема, што се може видети из табеле 1.

Из анализе приказа у табели 1 и експликације садржаја у проучаваној методолошкој литератури може се констатовати да структуру методе науке чине: општи методолошки приступ истраживању, епистемолошки тј. научно-теоријски део и методолошко-технички део.

Табела 1 – Структура методе науке

Ред. број	Аутор	Структура методе		
1	Печујлић	Општи методолошки приступ – проширивање хоризонта	<i>Поступак истраживања</i>	Техничке методе
2	Лукић	Поступак како се долази до сазнања	Знање о самом предмету	Средства помоћу којих се предмет може сазнати
3	Милосављевић	Логички део	Епистемолошк и тј. научно-теоријски део	Методско-технички део
4	Радиновић	Општи приступ истраживању предмета науке	Методолошки поступак	Методолошко-технички део
5	Милошевић	Општи приступ истраживању (дијалектички метод)		Методско-технички део

Општи методолошки приступ је најатрактивнији и најзначајнији део метода. Он је најближи теорији и представља интелектуално полазиште истраживача. У непосредној је вези са филозофијом и логиком и због тога га поједини методолози називају и логичким делом метода.

¹⁹ Шешиф, Б.: *Основи методологије друштвених наука*, Научна књига, Београд, 1978. стр. 1.

Његов утицај необично је снажан, мада не мора увек да буде видљив и отворено прокламован. За разлику од теоријских ставова који саопштавају одређена сазнања, методолошки приступ је само полазна основа или она стајна (полазна) тачка одакле истраживач полази у истраживање које тек треба реализовати. Он у себи обједињава оно што је заједничко свакој методи науке, а то је њен логички и епистемолошки елемент. Преко тих елемената, а и непосредно, остварује се и веза са централним делом филозофије (метафизиком, историјом филозофије, етиком, естетиком ...) и другим наукама и научним дисциплинама који имају битнији утицај на формирање личности истраживача и његовог погледа на истраживање и сазнавање истине. Мисли се, пре свега, на путеве и норме ваљаног и истинитог мишљења, без којих се не може приступити истраживању ни у једној науци. Затим, на сазнања о карактеристикама предмета истраживања и фундаменталним сазнањима о њему која су садржана у научној теорији. И, на крају, мисли се и на укупна сазнања научника и окружење у којем је одрастао и које је битније утицало на схватање могућности и начина сазнавања истине у науци.

Из истраживачке праксе се види да су истраживачи примењивали различите методолошке прилазе истраживањима. Најзначајније су: позитивизам, а у оквиру њега – функционализам, структурализам, системски приступ, механицизам, детерминизам и сл., затим рационализам и, на крају, дијалектичка методолошка оријентација. Сви ти прилази заслужују комплексније истраживање, а затим се из мноштва изабере онај који ће обезбедити најсигурнији и најједноставнији пут за изналажење нових научних сазнања. До сада је то у нашој методолошкој пракси била дијалектичка методолошка оријентација. Њу су поједини теоретичари, без разлога, назвали марксистичком методом. То није коректно према свим оним научницима који су се пре Маркса служили том методом, а нарочито није коректно према античким филозофима – творцима дијалектике.

Друга битна примедба која би се могла упутити нашој досадашњој методолошкој пракси је у томе што смо запостављали све друге методолошке оријентације. Није проблем у томе што смо се определили за дијалектику. Вероватно ће она бити доминантна и у будућим истраживањима. Проблем је у томе што смо догматски робовали једној таквој методолошкој оријентацији. Друге правце нисмо коректно истраживали. Актуелизирали смо их само у оним моментима када смо правили критички прилаз и истицали предности дијалектичке методолошке оријентације. Али, задатак методологије није да одређене правце апсолутно фаворизије, него да све правце комплексно изучава и даје препоруке који од њих у одређеном моменту (сагласно предмету) могу дати најбоље резултате.

Епистемолошки тј. научно-теоријски део обухвата основне научне теоријске поставке, фундаментална сазнања једне науке, категоријално-појмовно-терминолошки систем и извесна стандардизована и формализована, али проверена сазнања о истраживачком поступку.

Истраживачки поступак, без сумње, заузима централно место у овом делу методе. Он се састоји од одређених фаза које се различито приказују у литератури. Методологија ратне вештине признаје три дела: пројектовање, организацију и реализацију истраживања и израду научних саопштења.

Методолошко-технички део обухвата сва она сазнања о емпиријским, неким општим научним и методама решавања оперативних проблема, техникама, инструментима, начину прикупљања података и начину истраживања уопште. Овај део је у методолошкој литератури, за сада, најбоље обрађен.

б) Функција методе науке у основи је двојака. Обухвата: откриће новог и верификацију новооткривеног.

Функција методе у открићу новог (до тада непознатог или недовољно познатог) значајнији је, али најнепотпуније описани и објашњени елемент функције методе. Помоћу ње се успоставља веза између онога што је у науци откривено и до извесног степена потврђено и оног што је непознато. У том процесу повезивања истраживачи уочавају нове чињенице, односе између њих, правилности испољавања и понашања и попуњавају слику о предмету који истражују.

Разлози за недовољан опис и експликацију овог елемента функције методе науке су бројни. Претпоставља се да је један од основних – повезаност открића истине и специфичних способности истраживача. Откриће истине се не може научити, нити пројектовати, без обзира на методолошка сазнања и познавање поступка истраживања. За научно откриће потребна су темељита знања из научне области која се истражује и њој сличних области. Потребно је поседовати и таленат (иако га научници не стављају у први план), моћ уочавања битног, могућност логичко-апстрактног промишљања и слично, а то све није једноставно обезбедити у једном човеку. Због тога су епохална открића веома ретка, а све оно што чини мале кораке у науци није спектакуларно и тако видљиво. Ако до открића и дође, то се најчешће дешава у глави истраживача, скривено од очију јавности – тако да је то тешко формализовати, описати и, као оптимални истраживачки поступак, препоручити за наредно истраживање. Зато се, за сада, истраживања која би обезбедила највиши ниво научних циљева – научно откриће, не пројектују.

Функција методе у верификацији новооткривеног обезбеђује да се то што је откривено повезује са стварношћу у којој се до тог новооткривеног дошло. Метода је, дакле, онај „мост„којим се то преспајање реализује. У ту сврху разрађене су и прилагођене читаве групе метода, техника и инструмената помоћу којих се приступа емпиријској грађи да би се она средила, систематизовала, табелирала, анализира-ла, компарирала, интерпретирала, уопштила и, у виду закључака, презентирала јавности.

ц) Науке одбране користе велики број научних метода које се обично класификују према критеријумима: функције у истраживању; преовлађујуће активности; општости; практичне применљивости.

Према критеријуму *функције у истраживању*, научне методе се могу поделити у две групе – методе научног открића и верификације. Ова класификација је условна зато што је тешко разликовати те две групе метода. Обично се за откриће новог користе исте оне методе које се користе и за верификацију. Тако се, на пример, за откриће користи посматрање, експеримент, модели разних врста, а исте те методе се користе и за верификацију резултата истраживања.

Према критеријуму *преовлађујуће активности*, научне методе се могу поделити на теоријске и емпиријске. Под теоријским методама се најчешће подразумевају филозофске и логичке, а под емпиријским – методе прикупљања података. Ова подела је, такође, условна јер се у истраживању оружаних сукоба не могу строго одвајати теорија и емпирија нити се могу одвајати теоријске од емпиријских метода.

Према критеријуму *општости*, у методолошкој литератури се могу наћи две варијанте поделе метода.²⁰ Према првој (општијој) варијанти, методе се деле на: опште, посебне и појединачне, а према другој, на: филозофске, опште научне, посебне научне, емпиријске и кибернетичке. Ни ова подела није добра јер постоји велики број метода које се не појављују у „чистом“ облику. Многе од њих су опште, а истовремено и посебне, односно емпиријске и слично. Није јасан ни критеријум према коме су кибернетичке методе сврстане у наведени класификаторски низ.

За *едукативне потребе студената и слушалаца* у Војној академији методе се најчешће класификују према критеријуму практичне применљивости. Према том критеријуму, научне методе се деле на пет група. У прву групу сврстане су филозофске методе које су заједничке за све науке. У оквиру тих метода, дијалектичка метода, према садашњим сазнањима, има централно место. Она представља основну сазнајну оријентацију за све методе и путоказ за методолошки прилаз свим истраживањима у наукама одбране. Другу значајну групу чине опште научне методе које су универзално применљиве за све науке. У наукама одбране се из ове групе најчешће користе: метода моделовања, статистичка, компаративна и аксиоматска метода. У последње време се актуелизира и хипотетичко-дедуктивна метода, која у друштвеним наукама замењује аксиоматску методу. У трећу групу сврстане су посебне или логичке методе, које су науке одбране преузеле од логике и прилагодиле својим потребама. То су, пре свега, методе анализе, синтезе, индукције, дедукције, класификације и дефиниције. У четвртој групи налазе се емпиријске или искуствене научне методе, које се користе за прикупљање података током процеса истраживања. То су методе посматрања, испитивања, анализе садржаја и експеримента. У петој групи налазе се методе решавања оперативних проблема, које се, поред спознаје стварности, користе и за њено делимично усмеравање – решавање практичних задатака. То су методе прогнозирања, студије случаја и оперативних истраживања.

Закључак

Из наведене анализе конститутивних елемената може се закључити да су науке одбране потпуно развијене и конституисане. И даље постоји дилема око назива тих наука и њиховог предмета, што не мења суштину и на утиче на степен њихове изграђености. Назив науке одбране увелико се користи у пракси, а предмет активности у одбрани такође је конвенционално прихваћен у свести људи. Под тим називом урађени су и наставни планови и програми и акредитоване су војне школе, тако да би иновације у доктринарном смислу нанеле више штете него користи. То никако не значи да и даље не треба трагати за бољим теоријским и практичним решењима која би се уклопила у логичко-методолошке и епистемолошке захтеве и практичне провере.

Науке одбране имају у потпуности изграђен свој предмет, теорију, језик и методу, а филозофске основе се подразумевају саме по себи. То исто се односи и на

²⁰ Детаљније о класификацији научних метода може се видети у: Сакан. М., *Методологија војних наука*, ВИЗ, Београд, 2006, стр. 80–90; Шешић, Б., *Основи методологије друштвених наука*, Научна књига, Београд, 1974, стр. 69–190; Милосављевић, С., *Истраживање политичких појава* Институт за политичке студије, Београд, 1980, стр. 121–255; Милошевић, Н. Милојевић, С., *Основи методологије безбедносних наука*, Полицијска академија, Београд, 2001, стр. 10–12.

науке на нижем нивоу општости: стратегију, оператику, тактику, менаџмент, логику и методологији наука одбране. Оне су, такође, изграђене као науке и свака сумња у њихову научност је сувишна.

Литература

1. Ковач, М. и Форца, Б.: *Историја ратне вештине*, Период 1920–2000, ВИЗ, Београд, 2000.
2. Липтаи, С.: *Теоријска изграђеност тактике*, магистарски рад, ЦВШ ВЈ, Београд, 1996.
3. Лукић, Р.: *Методологија права*, Научна књига, Београд 1983.
4. *Мала енциклопедија*, Општа енциклопедија, том 3, треће издање, Просвета, Београд, 1986.
5. Марковић М.: *Филозофски основи науке*, БИГЗ, ГЕНЕС-С штампа, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1994.
6. Мићуновић, Љ.: *Савремени лексикон страних речи*, КЗНС, Универзитетска реч, Нови Сад, 1988.
7. Микић, Б. С.: *Научне законитости оружане борбе*, докторске дисертација, Војна академија, Београд, 2000.
8. Милосављевић, С.: *Истраживање политичких појава Институт за политичке студије*, Београд, 1980.
9. Милосављевић, С. Радосављевић, И.: *Основи методологије политичких наука*, Београд, 2003.
10. Милошевић, Н.: *Метод и методологија ратне вештине*, Секција за штампање и умножавање ОС „Маршал Тито“, Београд, 1990.
11. Милошевић, Н. Милојевић, С.: *Основи методологије безбедносних наука*, Полицијска академија, Београд, 2001, стр. 10–12;
12. Печулић М.: *Методологија друштвених наука*, треће издање, Савремена администрација, Београд, 1989.
13. Радиновић, Р.: *Метода ратне вештине*, ВИЗ, Београд, 1983.
14. Радосављевић, И.: *Хипотетичко-дедуктивна метода*, Дечје новине, Горњи Милановац, 1996.
15. *Речник српскохрватског књижевног језика*, том. 5, Матица српска, Нови Сад, 1973.
16. Сакан, М.: *Војне науке*, Војна академија, Београд, 2003.
17. Сакан. М.: *Методологија војних наука*, ВИЗ, Београд, 2006.
18. Сакан, М.: *Студије мира; полемологија и иринологија*, НУБЛ, Бања Лука, 2008.
19. Сун Цу.: *Умијеће ратовања*, Глобус, Загреб, 1982.
20. Сун Цу.: *Вештина ратовања*, у: *Расправе о ратној вештини*, Београд, 1991.
21. Шешаћ, Б.: *Основи методологије друштвених наука*, Научна књига, Београд, 1978.
22. Вујаклија М.: *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1972.
23. Животић, Р, Јововић, Б.: *Језик и стил ратне вештине*, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 1990.